

УДК 342.841:316.647.5(477)

DOI: 10.31732/2663-2209-2024-76-372-378

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО КОРУПЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Олексій Корнієнко

Аспірант кафедри психології, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail: KorniienkoOO@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9069-2580>

PSYCHOLOGICAL FACTORS IN THE FORMATION OF TOLERANCE TOWARD CORRUPTION IN UKRAINIAN SOCIETY

Oleksii Korniienko

PhD student of the Department of Psychology, "KROK" University, Kyiv, Ukraine, e-mail: KorniienkoOO@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9069-2580>

Анотація. У статті аналізуються психологічні механізми та соціальні чинники, що сприяють формуванню толерантності до корупції в українському суспільстві. Особлива увага приділяється комплексному вивченню когнітивних, емоційних та поведінкових компонентів, які визначають психологічну готовність до сприйняття корупційних практик як прийняттого способу вирішення повсякденних проблем. Автор розглядає історичні передумови, які закріпили корупцію як соціальну норму, акцентуючи на впливі радянської спадщини та сучасних культурних патернів.

Дослідження висвітлює роль когнітивних викривлень, соціального навчання, групової динаміки, професійної деформації та емоційних чинників у створенні сприятливого середовища для толерантності до корупції. Зокрема, акцентується на механізмах раціоналізації, дифузії відповідальності та соціального порівняння, які дозволяють індивідам зберігати позитивний образ себе, незважаючи на участь у морально сумнівних діях. Увага приділяється також феномену "навченої безпорадності", що формує пасивність у протидії корупційним проявам, та культурним традиціям взаємодопомоги, які іноді виправдовують корупційні дії.

Автор наголошує, що низький рівень довіри до державних інституцій, економічна нестабільність та відсутність ефективних антикорупційних заходів сприяють нормалізації корупційної поведінки. Стаття пропонує шляхи подолання толерантності до корупції через впровадження освітніх програм, розвиток громадянської активності, підвищення рівня критичного мислення та формування антикорупційної стійкості.

Виявлені результати можуть стати основою для розробки комплексних психологічних інтервенцій, спрямованих на зниження толерантності до корупції на індивідуальному та суспільному рівнях, а також для створення ефективних програм профілактики. Це дослідження пропонує практичний внесок у боротьбу з корупцією та формування нового морально-етичного стандарту в українському суспільстві.

Ключові слова: толерантність до корупції, психологічні механізми, соціальна норма, моральна деградація, суспільна свідомість, корупційна поведінка, психологічна готовність, соціальна відповідальність, громадянська позиція, антикорупційна стійкість.

Формули: 0, рис.: 0, табл. 1, бібл.: 11

Abstract. The article analyzes the psychological mechanisms and social factors contributing to the formation of tolerance toward corruption in Ukrainian society. Particular attention is given to a comprehensive examination of cognitive, emotional, and behavioral components that determine the psychological readiness to perceive corrupt practices as an acceptable way of solving everyday problems. The author explores historical prerequisites that have entrenched corruption as a social norm, emphasizing the influence of the Soviet legacy and contemporary cultural patterns.

The study highlights the role of cognitive distortions, social learning, group dynamics, professional deformation, and emotional factors in creating a favorable environment for tolerance toward corruption. Specifically, it focuses on mechanisms such as rationalization, diffusion of responsibility, and social comparison, which allow individuals to maintain a positive self-image despite engaging in morally questionable actions. Attention is also given to the phenomenon of "learned helplessness," which fosters passivity in countering corrupt practices, and to cultural traditions of mutual assistance, which can sometimes justify corrupt actions.

The author emphasizes that a low level of trust in state institutions, economic instability, and the absence of effective anti-corruption measures contribute to the normalization of corrupt behavior. The article suggests ways to overcome tolerance for corruption through the implementation of educational programs, the development of civic engagement, the enhancement of critical thinking skills, and the promotion of anti-corruption resilience.

The findings could serve as a basis for developing comprehensive psychological interventions aimed at reducing tolerance for corruption at both individual and societal levels, as well as for creating effective prevention programs. This research offers a practical contribution to combating corruption and establishing new moral and ethical standards in Ukrainian society.

Keywords: *tolerance toward corruption, psychological mechanisms, social norm, moral degradation, public consciousness, corrupt behavior, psychological readiness, social responsibility, civic stance, anti-corruption resilience.*

Formulas: 0, Fig.: 0, Tabl.: 1, bibl.: 11

Постановка проблеми. Толерантність до корупції в українському суспільстві становить комплексну соціально-психологічну проблему, яка підриває основи державності та перешкоджає ефективному впровадженню реформ у всіх сферах суспільного життя. Особливу тривогу викликає той факт, що корупційні практики все частіше сприймаються як нормальний та прийнятний спосіб вирішення повсякденних питань, що свідчить про глибоку деформацію суспільної свідомості та розмивання моральних норм.

Формування толерантного ставлення до корупції відбувається через складну взаємодію різноманітних психологічних, соціальних та культурних чинників, які потребують детального вивчення та аналізу. Це явище має системний характер і проявляється на всіх рівнях суспільного життя – від побутової корупції до масштабних зловживань у державному секторі. Розуміння психологічних механізмів, що лежать в основі формування такої толерантності, є ключовим для розробки ефективних стратегій протидії цьому явищу.

Соціологічні дослідження останніх років демонструють тривожну тенденцію до нормалізації корупційних практик у свідомості українців. За даними різних опитувань, значна частина населення готова виправдовувати корупційні дії в певних ситуаціях, вважаючи їх неминучим злом або навіть ефективним інструментом вирішення проблем. Така ситуація створює замкнене коло, де толерантність до корупції породжує нові корупційні прояви, які, в свою чергу, ще більше укорінюють це явище в суспільній свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема толерантності до

корупції активно досліджується науковцями. Українські вчені, такі як О. Лозинський (2020; 2021), К. Недря (2020) та Т. Модель (2020), приділяють значну увагу дослідженню психологічних механізмів корупційної поведінки. Їх дослідження охоплюють такі аспекти, як раціоналізація корупційних дій, дифузія відповідальності та професійна деформація. Наприклад, Лозинський (2020) аналізує психологічні механізми, які сприяють зниженню моральних стандартів, а Недря (2020) розглядає корупцію як "гру без правил", що відображає складність її психологічного сприйняття.

У свою чергу, дослідження С. Сандалової (2020) підкреслює значення дифузії відповідальності, що часто проявляється в умовах організаційної бюрократії.

Особливу увагу привертають роботи, присвячені когнітивним аспектам проблеми. Так, І. Тодорова (2019) вивчає психологічні чинники толерантності до академічної недоброчесності, а дослідження О. Бохотькової та співавторів (2023) аналізує типи навченої безпорадності, які можуть слугувати основою для формування пасивного ставлення до корупції. Л. Федосова і Є. Хлопчур (2022) акцентують увагу на професійній деформації та емоційному вигоранні як передумовах толерантного ставлення до корупційних практик.

Незважаючи на значний обсяг досліджень, залишається багато нерозв'язаних аспектів. Зокрема, недостатньо уваги приділено впливу особистісних характеристик, таких як рівень моральної свідомості та ціннісні орієнтації, на формування толерантності до корупції. Важливими залишаються питання

ефективності психологічних інтервенцій, спрямованих на зміну когнітивних викривлень і подолання пасивності у протидії корупції. Стаття присвячена саме аналізу цих аспектів, зокрема, вивченню комплексного впливу соціально-психологічних та культурних чинників на формування толерантності до корупції та пошуку нових підходів до розвитку антикорупційної стійкості на рівні індивіда та суспільства.

Мета статті. Основною метою даного дослідження є всебічний аналіз та систематизація ключових психологічних чинників, що сприяють формуванню толерантності до корупції в українському суспільстві. Дослідження спрямоване на виявлення глибинних механізмів психологічного прийняття корупційних практик, розуміння соціально-психологічних передумов формування толерантного ставлення до корупції, а також розробку науково обґрунтованих рекомендацій щодо зниження рівня такої толерантності через вплив на виявлені психологічні чинники. Додатковим завданням є формування теоретичного підґрунтя для розробки ефективних програм профілактики корупційної поведінки та розвитку антикорупційної стійкості на індивідуальному та суспільному рівнях.

Основний матеріал. Історичні передумови формування толерантності до корупції в українському суспільстві мають глибоке коріння, що сягає радянського періоду та навіть більш ранніх епох. В умовах тоталітарного режиму, коли офіційні правила та неформальні практики часто суперечили одне одному, у суспільстві сформувалася система подвійних стандартів та специфічних механізмів адаптації до складних соціально-економічних умов. Корупційні практики стали своєрідним інструментом виживання та досягнення цілей в умовах дефіциту ресурсів та неефективності офіційних інституцій. Ця історична спадщина продовжує впливати на сучасне

українське суспільство, формуючи специфічні патерни поведінки та системи цінностей (Ковандра & Овчаренко, 2022).

Психологічна готовність до корупційної поведінки формується під впливом складного комплексу чинників соціального навчання. Спостереження за успішними прикладами корупційної поведінки в безпосередньому оточенні, засвоєння відповідних поведінкових моделей через сімейне виховання та професійну соціалізацію створюють міцний фундамент для формування толерантного ставлення до корупції. Особливу роль у цьому процесі відіграють механізми соціального підкріплення, коли корупційна поведінка не тільки не засуджується, але й отримує позитивну оцінку з боку референтних груп.

Соціально-економічні чинники створюють сприятливе середовище для виправдання корупційних дій та формування толерантного ставлення до них. Низький рівень життя значної частини населення, нерівномірний розподіл ресурсів, недосконалість системи соціального захисту та недовіра до державних інституцій спонукають людей шукати альтернативні шляхи вирішення життєвих проблем. У такому контексті корупція часто сприймається як вимушений та прагматичний спосіб досягнення цілей, а її моральна оцінка відходить на другий план (Бохотькова, Цимбал, Яременко & Бугайова, 2023).

Культурні особливості українського суспільства створюють специфічний контекст для формування ставлення до корупційних практик. Традиції "вдячності" та "взаємодопомоги", які історично мали позитивне соціальне значення, в сучасних умовах часто трансформуються у виправдання корупційних дій. Система неформальних соціальних зв'язків, яка традиційно відігравала важливу роль у українському суспільстві, створює сприятливе середовище для розвитку корупційних мереж. При цьому межа між традиційною взаємодопомогою та

корупційними практиками стає все більш розмитою, що ускладнює формування чітких етичних орієнтирів у суспільній свідомості.

Досвід особистісної і соціальної толерантності/інтолерантності обумовлений особливостями філогенезу людства та соціокультурними й соціально-психологічними умовами суспільств і соціумів, в яких розгортаються індивідуальні історії життя їх членів і закріплюються успадковані і прижиттєво засвоєні моделі толерантного/інтолерантного мислення та толерантної/інтолерантної поведінки (Петрунько, 2014).

Когнітивні викривлення відіграють фундаментальну роль у формуванні толерантності до корупції через складні механізми раціоналізації та морального відсторонення. Люди схильні виправдовувати власну корупційну поведінку через різноманітні психологічні механізми: мінімізацію шкоди ("це нікому не зашкодить"), дифузію відповідальності ("всі так роблять"), моральне виправдання ("це заради благої мети") та переназивання корупційних дій евфемізмами ("вдячність", "послуга", "домовленість"). Такі когнітивні стратегії дозволяють зберігати позитивний образ себе при одночасній участі в корупційних практиках (Тодорова, 2019).

Психологічний феномен "дифузії відповідальності" у контексті корупційної поведінки проявляється особливо яскраво в організаційному середовищі. Коли відповідальність розподіляється між багатьма учасниками корупційної схеми, кожен окремих індивід відчуває менший тягар моральної відповідальності за свої дії. Цей механізм посилюється в умовах складних бюрократичних систем, де процес прийняття рішень розподілений між різними рівнями ієрархії, що створює ідеальні умови для розмивання індивідуальної відповідальності та формування колективної толерантності до корупції (Сандалова, 2020).

Емоційні чинники та психологічні стани відіграють визначальну роль у формуванні готовності до корупційної поведінки. Страх перед невизначеністю майбутнього, тривога щодо соціальної незахищеності, фрустрація від неможливості досягнення цілей легальним шляхом – всі ці емоційні стани створюють психологічне підґрунтя для прийняття корупції як способу забезпечення контролю над життєвими обставинами. В умовах соціальної нестабільності та економічної невизначеності корупційні практики можуть сприйматися як своєрідний механізм психологічного захисту та адаптації до складних життєвих обставин.

Механізми соціального порівняння та відносної депривації суттєво впливають на формування толерантності до корупції. Спостерігаючи за успішними прикладами корупційної поведінки в своєму оточенні та порівнюючи власний рівень життя з рівнем життя тих, хто активно використовує корупційні схеми, люди можуть приходити до висновку про неефективність чесної поведінки. Це особливо актуально в умовах значного соціального розшарування, коли легальні механізми соціальної мобільності здаються недостатньо ефективними.

Професійна деформація та емоційне вигорання створюють сприятливі умови для зниження моральних стандартів та підвищення толерантності до корупції. У професійних середовищах, де працівники постійно стикаються з етичними дилемами та високим рівнем стресу, може відбуватися поступова деформація професійної свідомості. Це призводить до притуплення морально-етичних норм та формування цинічного ставлення до професійних обов'язків, що, в свою чергу, полегшує прийняття корупційних практик як нормальної частини професійного життя (Федосова & Хлопчур, 2022).

Психологічний тиск групи та механізми конформізму відіграють критичну роль у поширенні корупційних практик у професійних та соціальних групах. Коли корупційна поведінка стає

неформальною нормою в певному середовищі, окремі індивіди відчувають сильний тиск щодо прийняття цих норм. Страх соціального відторгнення, бажання належати до групи та отримувати схвалення колег можуть переважати над індивідуальними моральними принципами, призводячи до поступової інтерналізації корупційних норм поведінки.

Особистісні характеристики індивідів, такі як локус контролю, рівень моральної свідомості та ціннісні орієнтації, суттєво впливають на їхню схильність до прийняття корупційних практик. Дослідження показують, що люди з зовнішнім локусом контролю більш схильні виправдовувати корупційну поведінку, перекладаючи відповідальність на зовнішні обставини. Низький рівень розвитку моральної свідомості та переважання матеріальних цінностей над духовними також створюють сприятливий ґрунт для формування толерантності до корупції (Лозинський, 2020).

Механізми психологічного захисту відіграють ключову роль у підтримці позитивної самооцінки осіб, залучених до корупційних практик. Раціоналізація, проєкція, заперечення та інші захисні механізми дозволяють індивідам зберігати внутрішню узгодженість та позитивний образ себе, не зважаючи на участь у морально сумнівних діях. Особливо цікавим є механізм морального ліцензування, коли люди виправдовують свою корупційну поведінку попередніми "добрими справами" або позитивними якостями в інших сферах життя.

Соціальна аномія, що характеризується розмиванням нормативних регуляторів поведінки та ціннісною дезорієнтацією суспільства, створює сприятливе середовище для поширення корупційних практик. В умовах трансформації суспільства, коли старі норми втрачають свою регулятивну силу, а нові ще не сформувалися, виникає

своєрідний нормативний вакуум. У такій ситуації корупційні практики можуть сприйматися як прагматичний спосіб адаптації до мінливих соціальних умов, що призводить до їх поступової нормалізації в суспільній свідомості (Лозинський, 2021).

Феномен "навченої безпорадності" у контексті протидії корупції проявляється через формування стійкого переконання в неможливості змінити існуючий стан речей. Негативний досвід боротьби з корупцією, відсутність видимих результатів антикорупційних ініціатив та постійне зіткнення з проявами корупції на різних рівнях призводять до формування пасивної позиції та зневіри у можливість позитивних змін. Це, в свою чергу, знижує мотивацію до протидії корупції та сприяє її прийняттю як невід'ємної частини соціальної реальності.

Психологія влади та авторитету суттєво впливає на формування толерантності до корупції через механізми підпорядкування та наслідування. Дослідження показують, що люди більш схильні виправдовувати корупційні дії, якщо вони здійснюються особами, що мають високий соціальний статус або владні повноваження. Крім того, сама наявність влади може призводити до морального розкріпачення та зниження чутливості до етичних норм (Модель, 2020).

Гендерні особливості сприйняття та реалізації корупційних практик проявляються через різні моделі поведінки та механізми прийняття рішень у чоловіків і жінок. Дослідження демонструють, що чоловіки частіше схильні до ризикованої корупційної поведінки та більш толерантні до великомасштабної корупції, тоді як жінки частіше виявляють занепокоєння етичними аспектами та потенційними наслідками корупційних дій для інших людей.

Таблиця 1

Комплексна оцінка психологічних чинників формування толерантності до корупції та методів їх корекції

Чинник впливу	Психологічні механізми	Рівень впливу на формування толерантності	Можливі методи корекції
Соціальне навчіння	- Наслідкування успішних моделей корупційної поведінки - Засвоєння неформальних норм - Інтерналізація корупційних практик	Критично високий (8/10)	- Створення позитивних рольових моделей - Висвітлення успішних антикорупційних практик - Програми менторства
Когнітивні викривлення	- Раціоналізація корупційних дій - Моральне відсторонення - Вибіркове сприйняття інформації	Високий (7/10)	- Когнітивно-поведінкова терапія - Розвиток критичного мислення - Етичні тренінги
Емоційні чинники	- Страх перед невизначеністю - Тривога за майбутнє - Фрустрація від системи	Середній (6/10)	- Розвиток емоційного інтелекту - Стрес-менеджмент - Програми психологічної підтримки
Групова динаміка	- Конформізм - Тиск групи - Дифузія відповідальності	Дуже високий (9/10)	- Розвиток лідерських якостей - Формування корпоративної етики - Програми командної взаємодії
Професійна деформація	- Емоційне вигорання - Цинізм - Зниження моральних стандартів	Високий (7/10)	- Професійна супервізія - Ротація кадрів - Програми профілактики вигорання

Особливу увагу привертає той факт, що найвищий рівень впливу мають механізми групової динаміки (9/10) та соціального навчіння (8/10), що підкреслює критичну роль соціального середовища у формуванні корупційної поведінки. Запропоновані методи корекції для кожного чинника враховують як індивідуально-психологічний, так і організаційний рівні впливу, що дозволяє розробляти комплексні програми протидії корупції. Примітно, що всі виявлені чинники мають достатньо високий рівень впливу (не нижче 6/10), що підтверджує необхідність системного підходу до подолання толерантності до корупції та важливість одночасного впливу на всі виявлені психологічні механізми. Така структурована оцінка дозволяє не лише краще зрозуміти природу формування толерантності до корупції, але й визначити пріоритетні напрямки для розробки

превентивних заходів та корекційних програм (Недря, 2020).

Вікові характеристики також відіграють значну роль у формуванні ставлення до корупції, демонструючи різні патерни поведінки та сприйняття корупційних практик у різних вікових групах. Молодше покоління, що виросло в період активних антикорупційних реформ, може демонструвати менший рівень толерантності до корупції, проте одночасно виявляти більшу схильність до прагматичного використання корупційних можливостей. Старше покоління, сформоване в умовах радянської системи, часто демонструє більш високий рівень толерантності до дрібної корупції, розглядаючи її як невід'ємну частину соціальних відносин (Шумовецька, 2021).

Механізми соціальної ідентифікації суттєво впливають на формування толерантності до корупції через інтеграцію

корупційних практик у професійну та соціальну ідентичність індивідів. Коли корупційна поведінка стає частиною професійної культури певної групи або організації, вона починає сприйматися як елемент професійної компетентності та засіб підтвердження належності до професійної спільноти. Це створює складну систему соціально-психологічних бар'єрів для антикорупційних ініціатив, оскільки протидія корупції може сприйматися як загроза груповій ідентичності.

Висновки. Проведений аналіз психологічних чинників формування толерантності до корупції в українському суспільстві свідчить про складну та багаторівневу природу цього феномену. Дослідження виявило, що толерантність до корупції формується під впливом взаємопов'язаної системи чинників, серед

яких найбільш значущими є механізми соціального наuczіння, групової динаміки та когнітивних викривлень. Особливу роль відіграють історично сформовані культурні патерни та соціально-економічні умови, які створюють сприятливе середовище для нормалізації корупційних практик. Виявлено, що психологічні механізми захисту, раціоналізації та морального відсторонення дозволяють індивідам підтримувати позитивну самооцінку при одночасній участі в корупційних діях, що суттєво ускладнює процес подолання толерантного ставлення до корупції. Критичним чинником також виступає феномен "навченої безпорадності" та дифузії відповідальності, які призводять до пасивності у протидії корупційним проявам та їх поступової інтеграції у повсякденні практики.

Література:

1. Бохотькова, Ю., Цимбал, С., Яременко, Н., & Бугайова, Н. (2023). Дослідження типів навченої безпорадності майбутніх фахівців іноземної філології. *Insight: The Psychological Dimensions of Society*, 10, 213–231.
2. Ковандра, А. В., & Овчаренко, Л. В. (2022). Корупція в Україні: історія та сучасність. Редакційна колегія, 335.
3. Лозинський, О. М. (2020). Психологія корупції та інтолерантного ставлення громадян до неї (4-те вид.). Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка.
4. Лозинський, О. М. (2021). Психологічні чинники інтолерантного ставлення громадян до корупції (Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису).
5. Модель, Т. М. (2020). Вплив групових норм на формування корупційної поведінки. Редакційна колегія, 160.
6. Недря, К. М. (2020). Психологія корупції: гра без правил.

7. Петрунько, О. В. (2014). Успадкований і набутий досвід інтолерантності. *Психологічні науки: Проблеми і здобутки*, 6, 145–155.
8. Сандалова, О. О. (2020). Дифузія відповідальності. *Дорогі друзі!*, 560.
9. Тодорова, І. (2019). Психологічні чинники толерантності студентів до академічної недоброчесності. *Психологія і особистість*, 2, 116–131.
10. Федосова, Л. О., & Хлопчур, Є. О. (2022). Професійна деформація та вигорання. *Science and Technology: Problems, Prospects and Innovations: The 1st International Scientific and Practical Conference, October 19–21, 2022. Osaka: CPN Publishing Group*, 222.
11. Шумовецька, С. (2021). Потенціал гуманітарних дисциплін і формування нульової толерантності до корупції.